

**MÜASİR FƏLSƏFƏNİN MISSİYASI VƏ EPİSTEMOLOJİ
MEQABİLİK KİMİ STATUSU****Əbülhəsən Abbasov**

fəlsəfə elmləri doktoru, professor,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun baş elmi işçisi
abulhasan/abbasov@mail.ru

Xülasə. Məqalədə fəlsəfənin mövcud durumu, aktual problem və vəzifələri, gələcəyə hesablanmış başlıca hədəfləri göstərilir. Habelə, fəlsəfi meqabiliyin epistemoloji mahiyyəti, yeri və rolu, bu meqabiliyin müasir elmi idrakın və postneoklassik epistemologiyanın inkişafı müstəvisində təkamül dinamikası, səciyyəvi xüsusiyyətləri işıqlandırılır. Professional fəlsəfənin ümumbəşəri problemlərin həlli, yeni geosiyasi arxitekturanın və dünya nizamının formalaşması istiqamətində verə biləcəyi töhfə barədə söhbət aparılır. Xüsusi diqqət gələcəyə baxış prizmasından məqbul alternativlər, qlobal və ictimai meqtrendlər məsələsinə yetirilir. Bu zəmində hazırda da fəaliyyətdə olan hakim "geosiyasi realizm" doktrinası sosial darvinizmin bir forması kimi tənqid olunur, yeni geosiyasi alternativə keçid zərurəti əsaslandırılır. müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürülür. Tədqiqatın kateqorial aparatını, qnoseoloji zəminlərini, metodoloji yanaşma və üsullarını, aksioloji dəyərlər sistemini, əsasən, müəllifin son onilliklər ərzində işləyib hazırladığı və postneoklassik epistemologiyanın məzmun-mahiyyətində aparıcı yer tutan idraki arsenal, təhlil və ümumiləşdirmə prinsipləri təşkil edir. Sistem yanaşma, sinergizm, müqayisəli təhlil, tarixi konkretlik, səbəbiyyət, yumşaq hesablamalar, ehtimallıq və emergentlik kimi prinsiplərə, müasir texnoloji inqilabla və informasiya cəmiyyətilə bağlı ideyalara, çağırışlara xüsusi önəm verilir.

Açar sözlər: ümumbəşəri problemlər, dünya nizamı, milli fəlsəfə, postneoklassik fəlsəfə və epistemologiya, qlobal və ictimai meqatrend, meqabilik, gələcəyə baxış konsepsiyaları, geosiyasi və ictimai alternativlər.

**THE MISSION OF MODERN PHILOSOPHY AND ITS STATUS AS
EPISTEMOLOGICAL MEGA-KNOWLEDGE****Abulhasan Abbasov**

DSc., Professor
abulhasan/abbasov@mail.ru

Abstract. The article discusses the current state, actual problems and tasks, and the main goals of philosophy calculated for the future. The epistemological significance, place and role of philosophical mega-knowledge, the dynamics of evolution, and specific features of this mega-knowledge in the plane of development of modern scientific knowledge and post-neoclassical epistemology are highlighted. There is a discussion about the possible contribution of professional philosophy in solving universal problems in the process of forming a new geopolitical architecture and a new world order. Through the prism of looking into the future special attention is paid to questions of acceptable alternatives and global and social megatrends. On this basis, the dominant doctrine of "geopolitical realism" as a form of social Darwinism, still in force today, is criticized; appropriate proposals and recommendations are made. The categorical apparatus, epistemological foundations, methodological approaches and techniques, and the system of axiological values of the study mainly comprise the cognitive arsenal, principles of analysis and generalization, developed by the author and taking the leading place in the essence-content of the post-neoclassical epistemology. Special priority is given to such principles and methods as the systematic approach, synergism, comparative

analysis, historical concreteness, causality, soft computing, probability and emergent nature, as well as to ideas and challenges related to the modern technological revolution and the information society.

Keywords: universal problems, world order, national philosophy, post-neoclassical philosophy and epistemology, global and social megatrend, megacognition, concepts of the future, geopolitical and social alternatives.

МИССИЯ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ И ЕЁ СТАТУС КАК ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКОГО МЕГАЗНАНИЯ

Абульгасан Аббасов

доктор философских наук, профессор

abulhasan/abbasov@mail.ru

Резюме. В статье рассматриваются актуальные проблемы и задачи наших дней и основные цели философии будущего. Освещается эпистемологическая значимость, место и роль философского мегазнания, динамика эволюции, специфические особенности мегазнания в плоскости развития современного научного познания и постнеоклассической эпистемологии. Ведётся разговор о возможном вкладе профессиональной философии в разрешении общечеловеческих проблем, а также процесс формирования новой геополитической архитектуры и нового мирового порядка. Через призму взгляда в будущее особое внимание уделяется вопросам приемлемых альтернатив, глобальных и общественных мегатрендов. На этой основе подвергается критике господствующая доктрина «геополитического реализма», как форма социал-дарвинизма, действующая и сегодня; выдвигаются соответствующие предложения и рекомендации. Категориальный аппарат, гносеологические основы, методологические подходы и приёмы, систему аксиологических ценностей исследования составляют, в основном, познавательный арсенал, принципы анализа и обобщения, разработанные автором и занимающие ведущее место в сущности-содержании постнеоклассической эпистемологии. Особая приоритетность придается таким принципам и методам, как системный подход, синергизм, сравнительный анализ, историческая конкретность, причинность, мягкие вычисления, вероятностность и эмерджентность, а также идеям и вызовам, связанным с современной технологической революцией и информационным обществом.

Ключевые слова: общечеловеческие проблемы, мировой порядок, национальная философия, постнеоклассическая философия и эпистемология, глобальный и общественный мегатренд, мегазнание, концепции будущего, геополитические и общественные альтернативы.

Giriş

Hər bir tarixi dövr öz fəlsəfi dərkinə və refleksiyaşına ehtiyaqlıdır. Yəni, zamanə və fəlsəfə qarşılıqlı əlaqədə olan fenomenlərdir və bir-birinin müəyyənləşməsində xüsusi təsir gücünə malikdirlər. Zamanənin necəliyi, istər-istəməz, fəlsəfənin keyfiyyətini, aparıcı ideya və prinsiplərini, təsəvvürlər sistemini, habelə, onun qarşısında duran vəzifə və problemləri şərtləndirir. Bir sözlə, tarixi zaman fəlsəfənin missiyasını korrektə edir, yeniləşdirir, bu el-

min təyinatına və mahiyyətinə uyğun yeni tələblər ortaya qoyur. Əlbəttə ki, burada söhbət ilk növbədə ictimai şüur sistemində xüsusi yer tutan peşəkar fəlsəfədən gedir. O fəlsəfədən ki, ümumi idraki həzmetmə prosesində öncül yükdaşıyıcı rola malikdir və epistemoloji müqabilik kimi çıxış edir. İctimai və fərdi fəaliyyətin evristik gücə və rəşional özüllərə malik praksiooloji təminatı da məhz belə fəlsəfə hesabına mümkün olur. Bunu bəşər tarixinin özü

dəfələrlə sübut edib və bu gün də etməkdədir. Bu mənada **“Zəmanə”** və **“Fəlsəfə”** bir-birilə dərin dialektik əlaqədə olan fenomenlərdir və bu varlıqların qarşılıqlı əlaqəsinin necəliyi xalqların, cəmiyyət və dövlətlərin müqəddaratını şərtləndirir, müəyyənləşdirir (1).

Bəli, həqiqi professional fəlsəfə zəmanəni əks edir, daha doğrusu - əks etməlidir. Bu inikəs nə dərəcədə və hansı keyfiyyətdədirsə bir o qədər də professional fəlsəfə ictimai-tarixi gedişata qarşılıqlı əks təsir göstərə, pozitiv gələcəyə yol açar bilər. Yəni, bəşəri missiyasını ödəmək iqtidarında olar. Və yalnız bu bəşəri missiyasını icra etməyə qadir fəlsəfə həm də, milli səciyyə daşımaq kimi keyfiyyətini saxlayır, necə deyərlər, konkret cəmiyyəti, dövləti, xalqı həyatverici maya ilə qidalandırır. Bu varlıqları intellektual-mənəvi baxımdan tərəvətləndirir və zənginləşdirir, mövcudluğa ilhamverici impuls, məna verir. Zəmanə və fəlsəfə dialektikasının ümdə “sirr”lərindən biri məhz bu qanunauyğunluqda, bu İlahi hökmdədir! Millilik fəlsəfənin tələbi, atributudur, lakin o, bəşəriilikdə özünü tapır, gerçəkləşir. Bu mənada “milli fəlsəfə” və “ümumdünya fəlsəfəsi” heç də bəzilərinin düşündüyü kimi bir-birini təkzib etmir, əksinə, bir-birini şərtləndirir, doğurur və təqdim edir. Burada qarşılıqlı özgələşmə, təkzibetmə, yadlaşma yoxdur (2). Təcavüzkar xarakterli “marksist-leninçi fəlsəfə” kimi Şərə xidmət edən cərəyanları çıxmaq-la bütün möhtəşəm fəlsəfi axın və məktəblər məhz bu mahiyyətdə, amalda bəşəriyyətə töhfə vermişlər. Elə indinin özündə də onlar öz bəhrəsini verməkdə, həyatın mürəkkəb labirintlərində çaş-baş düşən bəşəriyyətə dəstək olmaqdadır.

Ayrı-ayrı ölkələrin (istər tərəqqiyə qovuşmuşların, istərsə də geridə qalmışların!) taleyi bu qanunauyğunluğu hal-hazırda da sübuta yetirməkdədir. Bir yaxşı, inandırıcı sübut nümunəsi kimi SSRİ-nin acı aqibətini və çöküşünü göstərə bilərik. Get-gedə daha çox zəmanənin ruhundan, təbii-tarixi cərəyan dinamikasından, məzmun-mahiyyətindən uzaq düşən, tələbləri və çağırışları ilə hesablaşmayan, günbəgün ehkamlar, hökm və direktivlər toplusuna çevirilən “marksist-leninçi fəlsəfə”, bütün təbliğat və təşviqat arsenalına baxmayaraq heç bir cəl-

bedici, mütərəqqi ictimai quruluşun təminatçısı olmaq, insan ləyaqətinin, vətəndaş azadlıqlarının keşiyində dayanan, iqtisadi və texnikotexnoloji tərəqqiyə təminat verən cəmiyyət və dövlət yaşatmaq iqtidarında deyildi! Özlüyündə hədsiz dərəcədə inbrigidliyə və artan qapalılığa meyilli bu “fəlsəfə”, dünya fəlsəfi cərəyanlara münasibətdə (“burjua fəlsəfəsi” deyərək!) mütləq təkzibetmə, əsassız tənqid mövqeyi sərgiləyərək, sanki, üzərinə bütün aləmdən total özgələşmə missiyası götürmüşdür. Burada professor İlham Məmmədzaadənin ardınca Hegelin dəyərli bir fikrinə diqqət çəkmək istərdim (3). Böyük filosofa görə, fəlsəfə Mütləq Ruhun möhtəşəm ifadəsi, mədəniyyətin qanı, kvintessensiyasıdır. Hegelin bu fikr ilə razılaşaraq, deyə bilərik: SSRİ-nin rəhbər tutduğu rəsmi fəlsəfə, qaçılmaz olaraq, həm də cəmiyyətin mənəvi fəaliyyət sahəsini zədələməli, mədəniyyətin “qanını” zəhərləməli, fərdi və ictimai şüurda destruksiyalara səbəb olmalı idi. İ. Məmmədzaadə, məsələn, “Bir daha fəlsəfə haqqında” əsərində haqlı olaraq vurğulayır ki, “fəlsəfə yeni ideallar, dünyagörüşü mənalarını, davranış standartları və modellərini generasiya etməklə mədəniyyəti dəyişdirmək imkanlarına malikdir” (4).

Yəqin ki, fikir fermisiz, ayrı-ayrı xalqlar və dövlətlər ən parlaq tarixi dövrlərini məhz öz qüdrətli fəlsəfələri və elmlərlə birgə yaşamışlar. Necə deyərlər, dahi filosof Aristotelin varlığı Makedoniyalı İsgəndərin möhtəşəmliyini şərtləndirmiş, Laqranj və Lejandr kimi görkəmli riyaziyyatçıların – öz zəmanəsinin müdrik insanlarının məsləhətləri Napoleona Tulon əməliyyatını böyük uğurla başa çatdırmaqda yardımçı olmuşdur. Və yaxud: son onilliklər boyunca İkinci Yelizavetanın baş məsləhətçisi olmuş Nobel mükafatı laureatı, amerikalı mütəfəkkir-fizik Murrey Gell-Man İngiltərənin müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə dünya çapında uğurlar qazanmasında heç də az rol oynamamışdır. Dediym odur ki, qüdrətli fəlsəfə, elm, intellekt yoxdursa, uğurlu ictimai quruluş, nümunəvi dövlət, idarəetmə, siyasət və iqtisadiyyat mümkün deyil, xüsusən də müasir postindustrial-informasion dövrdə!

Hal-hazırda bəşəriyyət qlobal miqyaslı dərin böhran yaşamıqdadır. Hadisə və proseslə-

rin get-gedə daha da dramatikləşməsi, hətta faciəvi və fəlakətli xarakter alması göz qabağındadır. Rusiya və Ukrayna arasında 2022–ci ilin 24 fevral tarixindən başlamış və hazırda da davam edən qanlı-qadali müharibə də bəşəri durumun nə qədər təhlükəli məcrada formalaşmasının əyani bir ifadəsidir. Bir çox ekspert və siyasilər tərəfindən böyük itkilərə, insan tələfatına, kütləvi qırğın və dağıntılara yol açmış bu savaş artıq Üçüncü Dünya Müharibəsinin başlanğıcı kimi qiymətləndirilir. Hətta tez-tez nüvə silahından, kimyavi və bioloji kütləvi qırğın vasitələrindən istifadə imkanları barədə danışılır, mümkün variant və ehtimallar hesablanır, proqnozlar verilir. Ümumi götürdükdə, Yeni Dünya Nizamına aparan yollar, mexanizm və vasitələr axtarılır, qaneedici və etibarlı qlobal siyasi arxitekturanın formalaşması uğrunda həm elmi-nəzəri, həm də praktiki müstəvilərdə məqsədyönlü işlər aparılır.

Yaranmış belə bir dərin və genişmiqyaslı böhran vəziyyətində aydındır ki, xüsusi elm sahəsi olan fəlsəfə kənarda qala bilməz və onun üzərinə böyük məsuliyyət yükü düşür. Hətta, deyərdim ki, bu gün fəlsəfə fəvqəl missiya daşıyıcısı rolunda çıxış etməli, qlobal dünyada ədalətli nizam və davamlı tərəqqinin həm carçısı, həm də təminatçısı olmalıdır. Yeni siyasi arxitekturanın və dünya nizamının, məqbul beynəlxalq münasibətlər sisteminin formalaşması, “ümumdünya prolemləri” kimi işarələdiyimiz bir sıra qlobal əhəmiyyətli, tələyüklü məsələlərin həlli adekvat fəlsəfi yanaşma, evristik və proqnostik gücə, praksioloji yetkinliyə malik fəlsəfə olmadan mümkün deyil. Bir çox yazılarımda göstərdiyim kimi, artıq belə fəlsəfə və ona müvafiq epistemologiya qərarlaşmaqdadır. “Postneoklassik fəlsəfə” adlandırdığım bu fenomenin tarixi genezisi və təkamül dialektikası, epistemoloji zəmin və özülləri, məzmun-mahiyyəti, səciyyəvi xüsusiyyətləri, aparıcı ideya və prinsipləri barədə bir sıra monoqrafiya və məqalələrimdə öz tədqiqat nəticələrimi, fikirlərimi işıqlandırmışam. O cümlədən, müəyyən məlumat Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun 2022-ci ildə nəşr etdirdiyi “Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq” adlı kollektiv monoqrafiyada təqdim edilib (). Ümumən, fikrimcə, aparıcı

alimlərin həmmüəllifliyiylə yüksək tələblər səviyyəsində hazırlanmış bu kitab bir çox cəhətdən hörmətli oxucular, xüsusən də gənc tədqiqatçılar üçün maraqlı və faydalı ola bilər.

Biz açıq-aydın görürük ki, aparıcı və hakim saydığımız mövcud fəlsəfi cərəyanlar, faktiki, yuxarıda qeyd etdiyim missiyanı ödəməkdə acizdirlər. Hətta, bəlkə də bu cərəyanlar öz hakim mövqelərini saxlamaqla ümumi gedışata daha da çox ziyan gətirir və vəziyyəti mürəkkəbləşdirirlər. Burada mən, əsasən, neoliberalizm və postmodernizm ideyalarına söykənən fəlsəfi cərəyanları nəzərdə tuturam. Müasir qlobal kapitalizmin aparıcı ideya-fəlsəfi daşıyıcıları olan neoliberalizm və postmodernizm (bütün mövcud modifikasiyalarından asılı olmayaraq!) indiki böhranlı və xaoslu durumun formalaşmasında, əslində, kifayət qədər rol oynamışlar. Belə ki, son onilliklər boyunca qərarlaşan və hakim mövqelərini möhkəmləndirən qlobal oliqrxiq kapitalizmə sadıqcasinə qulluq edərək, haqq-ədalətdən uzaq, hədsiz diskretləşmiş və qütbləşmiş, mənəvi-mədəni destruksiya və deqradasiyaya halını yaşayan mövcud bəşəri durumun yaranmasına hər vaxtlə dəstək veriblər. Bu səbəbdən həmin fəlsəfi axınların özlərini də “oliqrxiq fəlsəfi cərəyanlar” kimi qələmə verməkdə bir məntiqi əsas var. Deyə bilərik ki, xoşagəlməz məqam və səciyyələri baxımından bir-birini doğuran-tamamlayan neoliberaliz və postmodernizm müasir oliqarxiq kapitalizmin ideya-siyasi və fəlsəfi nüvəsi rolunda çıxış etmiş və hazırda da öz mövqelərini saxlamaq cəhdindədirlər..

Ümumiyyətlə, müasirliyin qaneedici fəlsəfi-ideoloji, xüsusən də aksioloji təminatı və gələcəyə baxış prizmasından yanaşdıqda, görürük ki, neoliberal kursa alternativlər axtarışı bu gün aktual problem kimi bir çox alim-filosofları yaxından maraqlandırmaqdadır. Əksər tədqiqatçılar, bütün fikir fərqlərinə baxmayaraq bu qənaətdədirlər: ciddi fəsadları göz qabağında olan neoliberal paradigma artıq tükənib, hansısa pozitiv məhsul istehsalına qadir deyil və o, öz yerini yeni bir paradigmaya verməlidir; mütərəqqi gələcəklə bağlı gözləntilər yalnız başqa **alternativ** sayəsində gerçəkləşə bilər. Əks təqdirdə, mövcud ekoloji, demoqrafik, sosial-iqtisadi, siyasi və geosiyasi, mənə-

vi, mədəni problemlərin sürətlə artan yükü altında müasir sivilizasiya dağılmaya, qarşısı alınmaz fəlakətə məhkumdur. Professor Əli Abasovun fikrincə, məhz məqbul postkapitalist alternativin yoxluğu şəraitində yeni dünya müharibəsi həmin problemlərin radikal həlli ola bilər (6).

Obyektiv həqiqət ondan ibarətdir ki, hansısa aksioloji dəyərlərlə, etno-milli və dini ənənələrlə, elementar insani hiss və tələbatlarla hesablaşmağı özünə borc bilməyən oliqarxik neoliberalizm və postmodernizm üçün (pul-gəlir, mənfəət maraqları rəhbər tutularaq) kapitalla ("qızıl milyard"a) qulluq göstərmək həqiqi humanizmə, mənəvi yüksəlişə, ictimai həmrəyliyə, ümumi rifaha xidmətdən üstün tutulur. Onların başlıca qayəsi bundan ibarətdir: hər vaxtlıq global oliqarxik kapitalizmin total hökmranlığını təmin və davam etdirmək. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə canfəşanlıq edən neoliberalizm və postmodernizm var gücü ilə, ümumən, global miqyasda fəlsəfi fikri də öz maraq və istəkləri dairəsində formalaşdırmağa çalışırlar. Nəticədə o baş verir ki, yaranmış bəşəri problemlər daha da mürəkkəbləşir və hədiz dərəcədə dramatik xarakter alır, habelə, fəlsəfənin öz inkişafında ciddi maneələr, "tromb"lar yaranır. Beləliklə, bütün elmlərin həm şahı, həm də xidmətçisi olan fəlsəfənin funksionallıq qabiliyyəti azalır və o, öz missiyasını lazımcına həyata keçirə bilmir.

Qeyd edirəm ki, hələ vaxtilə "İdarəetmənin sinergetik fəlsəfəsi: yeni dialoq naminə" (7) kitabımda əsaslandırıdığım kimi, kapitalist trendinin əsas ideya-siyasi və sosial-fəlsəfi zəmini rolunda çıxış edən liberalizm ilkin başlanğıcdan daha çox anqlosakson mahiyyətli olub və hansısa aksioloji dəyərlərlə hesablaşmağı bir hədəf-məqsəd kimi qarşısına qoymayıb. Və Kant, Hegel başda olmaqla, bir sıra görkəmli mütəfəkkirlərin onu insaniləşdirmək, humanist dəyərlərə "baş əydirmək" kimi cəhdləri də təsiredici bir nəticə verməyib. Bütün hallarda, merkantil maraqlarını rəhbər tutaraq iri kapitalla sadıqçasına qulluq göstərmək humanist dəyərlərə, ümumi rifaha, sosial ədalətə xidmətdən faydalı və üstün olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, müxtəlif çeşidli indiki neoliberalizmin başlıca qayəsi məhz bundan ibarətdir:

hər vaxtlıq global kapitalizmin total hökmranlığını təmin və davam etdirmək. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə canfəşanlıq edən neoliberalizm bütövlükdə fəlsəfəni də özü üçün yardımçı vasitə kimi görür və var gücü ilə müasir fəlsəfi fikri öz maraqları istiqamətində formalaşdırmağa çalışır.

Ən başlıcası, bu gün fəlsəfə üzərinə düşən **nizamyaradıcılıq funksiyasını** reallaşdırmaqda çətinlik çəkir. Əslində, buna imkan verilmir, belə ki, fəlsəfədən obyektiv, tərəfsiz mövqedən çıxış etməsini yox, kapital diktəsinə, istismarçı global güclərə tabe olmasını tələb edirlər. Super-materialist maraqlarla yaşayan qüvvələrin diktəsinə tabe etdirilən fəlsəfə isə heç vaxt obyektiv-tərəfsiz mövqedən gerçəkliyi işıqlandırıb, həqiqətləri ortaya çıxara bilməz və deməli, elə ilk növbədə öz daxilində ədalət-liliyi, haqqa sadıqlığı pozmuş olar. Yəni, tarazlığa, nizama xidmətdə gücsüz, aciz və laqeyd qalar. Ədalətdən uzaqlaşan fəlsəfə yalnız mərkəli niyyətlərin, merkantil maraqların, maddiatçılığın ideoloji təminatçısı rolunda fəaliyyət göstərə bilər. Bununla da bəşəri və cəmiyyətdaxili ictimai natənzahlıq, nizamsızlıq, müxtəlif bəlalara yol açan ədalətsizlikləri artırmış olar. Bu gün vəziyyətin məhz belə olduğunu biz, istər-istəməz, etiraf etməli və ciddi düşünməliyik, çünki, söhbət xalqların və ölkələrin, bütövlükdə, bəşəriyyətin taleyindən, onun mövcud olub-olmamasından gedir. Düşünərək təxirəsalınmaz əməli işlər görülməli, fəlsəfənin öz təyinatına cavab verən gücünü bərpa edib, artırmaq üçün çalışmalıyıq. Milli fəlsəfəmizin də başlıca qayəsini bu gün mən bunda görürəm. Bəs, konkret olaraq nə etməliyik, ilk növbədə nəyə nəzər-diqqət yetirməliyik?

Fikrimcə, görülməsi zəruri işlərin mərkəzində müasir və perspektiv tələbatlara cavab verən **yeni epistemoloji sistemin** hazırlanıb, təqdim edilməsi durur. Necə deyirlər, zamanını yaşamış köhnə alət-vasitələrlə müasir gəmi yox, uzaqbaşı, taxtadan qayıq düzəltmək olar. Söhbət yalançı yenilikçilik və orijinalçılıq etməkdən getmir, qətiyyətlə! Məsələnin məğzi optimal metodoloji üsul və vasitələrin, yanaşma və prosedurların, işlək və məhsuldar qno-seoloji zəminlərin, ontoloji təsvir və mənzərələrin, aksioloji imperativlərin, fəlsəfi refleksi-

ya fəzalarının, müvafiq anlayış-kateqoriyalar sisteminin və hətta zəruri leksikanın, ifadə üslubunun təqdim-təklif olunmasından ibarətdir. Ümumi şəkildə və vahid bir ad altında ifadə etsək, fəlsəfə (həm özünün və başqa elmlərin sıçrayışlı inkişafı, həm də qarşısında duran taleyüklü ictimai və bəşəri problemlərin effektiv həlli baxımından!) yeni, qeyri-ənənəvi epistemologiyaya – **postneoklassik epistemologiyaya** ehtiyaclıdır. Ehtiyaclıdır deyəndə, bu epistemologiyayı, ilk növbədə, fəlsəfə özü işləməli və qüdrətli idraki silah qismində həm özünə, həm də başqa elmlərə, ictimai-bəşəri praktikaya təqdim etməlidir. Bu gün onun missiyasının zirvəsini bu vəzifə-borcun ödənilməsi təşkil edir. Bütün elmlər kompleksinə münasibətdə fəlsəfənin, eyni vaxtda, həm şahlıq, həm də xidmətçilik statusu da elə bu borca saygılı yanaşaraq doğru-düzgün, dürüst onu anlaması, qarşılamaşı və ödəməsi ilə ölçülür. Bu, həm də, fəlsəfənin ən ali müdriklik elmi olduğunu bir daha təsdiqləmiş olar. Belə ki, fəlsəfənin müdrikliyi onun öz içində (gerçəklikdən, ictimai praktikadan təcrid olunmuş halda!) mənasız-məqsədsiz əlləşməsində, fikir çürütməsində, sxolastik boşboğazlığında, yaxud da dolaşiq situasiyanı bir daha bulandırmasında, hansısa naməlum universalilərə istinadlarla insanları çaşdırmaqda, tapmacalar qarşısında qoymaqda deyil, düşüncə və əməli fəaliyyətə aydınlıq, nizam, pozitiv ruh və nəfəs gətirməkdə, xeyirli işlərə, fəzilətlərə doğru yol göstərərək, səfərbər etməkdə, haqq-ədalətin, insaniliyin zəfər çalmasına yaxından dəstək verməsindədir. Fəlsəfi müdriklik məsuliyyətsiz-vicdansız düşüncədən, psixopatik xəstə “Mən”in düzüb-qoşduğu ibarələrdən, istehzalı-tikanlı söz axınından, zəvzəkliyindən, zənəki nəsnələrin zəhlətökənliyindən, hər şeyi mürəkkəbləşdirib dalana salmaqdan, zəkkutuma döndərməkdən ibarət deyil. Fəlsəfi müdriklik – sadələşdirmək, özünü gözə soxmadan, daxili bir zadəganlıqla fikir və əməl düynələrini, “ölü ilmə”ləri açmaq, idraki üfəqləri genişləndirmək, məntiqi təfəkkür tərzini sərrastlaşdırmaq, evristik-yaradıcı biliyə tərəvət vermək, gələcəklə bağlı əsaslı qənaətlər, mesajlar, ilhamverici ideya-ideallar ortaya qoymaq, mənfur-məkrli niyyətlərin qarşısını almaqla və in-

sanlara fayda verməklə bəşəri tərəqqiyə yardımçı olmaq deməkdir. Fəlsəfi müdriklik, habelə, ən yüksək səviyyədə və geniş həcmdə zəruri informasiyanı, elmi biliyi əxz və təhlil etmək, ümumiləşdirərək səliqə-səhmana salmaq, sistemləşdirmək və hasil olan xəzinədən düzgün istifadə qabiliyyətidir.

Xüsusi bir elm və idraki refleksiya sahəsi olan fəlsəfənin həm həqiqi professionallığı, həm də milliliyi elə bununla ölçülür. Başlıca vəzifələrini, təyinatını anlama bilməyən və epistemoloji müəyyənliyi olmayan “fəlsəfə” nə professionallıq tələblərini ödəyə bilər, nə də milli olar, deməli, bəşəri fikir xəzinəsinə də heç bir töhfə verə bilməz. Əksinə, əlaqə otu, bozalaq kolu olaraq mədəni mühitə, elmi idrak məkanına zərər yetirir. Xeyir yox, ziyan gətirir – parazitlik, müftəxorluq edən tüfeyli adam kimi! Təyinatını, vəzifələrini, borcunu-məsuliyyətini anlamayan, hansı idraki silahdan nə vaxt, necə və harada istifadə etməyi bilməyən, ordan-burdan “hikmətlər” oğurlayaraq dilənçilik edən, “idraki tapıntı” çırpışdıran, yaxşı halda, başqalarının fikirlərindən yalnız kompilyasiya etməyi bacaran, öz sözü, yolu-üslubu, siması olmayan, üstəlik, axsaq-salxaq itələyici dildə və tərtibatda, diksindirəci pafosla təqdim edilən fəlsəfəçilik heç nəyə yaramaz! Onun nə milliliyi, nə də peşəkarlığı olar. O, elə özü bəşəriyyətə qənim kəsilər.

Qlobal, regional və lokal təhdidlərin günbəgün artdığı indiki tarixi dövrdə bəşəriyyətin yeganə çıxış yolu dünyanın yenidən formatlaşmasında, yeni nizam və fəaliyyət səviyyəsinə çıxmasındadır. Necə ki, bir müddət istifadədən sonra kompüter yenidən formatlaşmaya ehtiyacları olur, eləcə də dünyanın qayda-nizam əldə etməsi, balanslaşdırılması və tarazlaşdırılması üçün onun yenidən formatlaş(dırıl)ması qaçılmazdır. Kompüterə gəldikdə, alternativ də var – təzəsini almaq olar, ancaq “yeni dünya”nı satın almaq, prinsipcə, mümkün deyil. Və bu gün fəlsəfə yuxarıda işarələdiyim, yəni, zamanın tələblərinə adekvat epistemoloji sistem yaradıb, ortaya qoya bilirsə və bu müstəvidən çıxış edərək taleyüklü problemlərin həllinə öz töhfəsini verirsə, deməli, o, “müdriklik elmi” kimi öz adını doğruldur. Ən vacibi, yenidən formatlaş(dırıl)ma zərurəti ilə üz-

ləşmiş dünyaya qaneedicici nizam əldə etməsi üçün öz əvəzsiz töhfəsini verə bilər. Bu mənada fəlsəfənin dünyanın işlərinə yaxından qarışmasına nəinki haqqı var, bu, həm də, onun ali məqsədli bir borcudur.

Zəruri və təxirəsalınmaz həllini gözləyən bu formatlaşdırma məsələsi “dünya problemləri” dediyimiz şəbəkədə, ən ümdə və müəyyənədicici bir problem kimi, xüsusi prioritetliyə malikdir. Belə ki, bütün digər universal təyinatlı başlıca məsələlər məhz həmin prioritet problemlə bağlıdır. Bu sırada “qlobal siyasi arxitektura” və “dünya nizamı”, beynəlxalq münasibətlərdə “yeni davranış kodeksi”, ənənəvi və bu gün də fəaliyyətdə olan geosiyasətin, konkret olaraq “geosiyasi realizm” in, həmçinin, beynəlxalq hüququn və qlobal təsərrüfat sisteminin yenidən baxılması kimi aktual məsələlər durur. Eynilə, ənənəvi tərzdə hallanan sülh və müharibə, beynəlxalq terrorizm, ekoloji böhran, nüvə silahının yayılmaması, iqlim və qlobal istiləşmə, dünyada yoxsulluğun və xəstəliklərin qarşısının alınması kimi məsələlərin həlli də bilavasitə bu prioritet problemə asılıdır (8).

Göründüyü kimi, bu məsələlərin hər biri qlobal əhəmiyyətli universal problemlərdir ki, onların səmərəli həlli və praktiki reallaşması ayrıca götürülmüş elmi idrak və fəaliyyət sahələri müstəvisində nəinki mümkün deyil, hətta mütləqləşdirilərsə, olduqca ziyanlıdır, çünki onsuz da mövcud olan dramatik situasiya artan xaos və qarşıdurmalar istiqamətində daha da çıxılmaz vəziyyətə düşə bilər. Və biz bunu artıq aydınca görürük. Eyni zamanda, pozitivə aparan çıxış yolu, sadəcə, elmlərarası yanaşmaya müraciətdə və ona üstünlük verməkdə deyil. Belə yanaşma zəruridir, ancaq kafi deyil. Fənlərarası sinergizmin, elmlərin üzvi surətdə sintezləşmiş integrativ gücünün, biliklər mübadiləsinin həm idraki-koqnitiv fəzanın formalaşmasında, həm də mötəbər idraki silah kimi rolunu danılmazdır. Bununla belə, bütün bəşəriyyətə ünvanlanmış problem və çağırışların həlli və cavablandırılması işində fənlərarası yanaşmanın əlahiddə bir vasitə qismində uzunmüddətli tətbiqi yalnız ziyan gətirə, yeni-yeni problemlər yarada bilər. Tarixi təcrübə bunu artıq Roma Klubu, 1983-cü ildən ABŞ-

ın Santa-Fe şəhərində fəaliyyət göstərmiş və göstərən “Mürəkkəblik İnstitutu”nun, habelə, başqa mötəbər elmi qurum-mərkəzlərin, o cümlədən, vaxtilə SSRİ-də məşhur olan “Sistem tədqiqatları institutu”nun təmsalında sübuta yetirib.

Bu ciddi tədqiqat mərkəzləri tərəfindən multidissiplinar zəmində çoxsaylı layihə, konsept, trendlər işlənilib və onların da bir çoxu məhz gələcəyin hesablanmasına, dünyanın layihələnməsinə, proqnozlaşdırılmasına və prolonqasiyasına həsr edilib, ancaq real faktlarla sübuta yetirilən həqiqət ondan ibarətdir ki, bütün bu elmi külliyyat dünyanın “ölü ilmə”yə düşməsinin qabağını ala bilmədi. Böyük qurbanlar, məsələn, SSRİ və Yuqoslaviya kimi ölkələrin dağılması və yaxud bir sıra müsəlman ölkələrinin viranə qalması baş verdi, ancaq pozitiv yüklü nizama, ümumi sülhə və stabilliyə doğru səmərəli işlər görülmədi. Görüldüyə də, yetərinəcə olmadı, bəslənən ümidləri doğrultmadı.

Onu da nəzərə alaq ki, məsələn, Roma Klubu 196-cı ildən, “Mürəkkəblik İnstitutu” isə 1983-cü ildən başlayaraq fəaliyyət göstərirlər və hər birində də tanınmış mütəxəssislər, o cümlədən, məşhur Nobel mükafatı laureatları çalışıb. ABŞ-ın “Mürəkkəblik İnstitutu” indinin özündə də fundamental tədqiqatlar aparmaqdadır və yalnız “idarəolunan xaos” nəzəriyyəsi ilə, xüsusi təyinatlı və hazırlıqlı diplomatların, analitiklərin yetişdirilməsi ilə məşhurlaşmayıb. SSRİ Nazirlər Sovetinin Elm və Texnika üzrə Dövlət Komitəsi və SSRİ Elmlər Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərmiş Ümumittifaq Sistem Tədqiqatları İnstitutu 4 iyun 1976-cı ildə Roma Klubunun Beynəlxalq Tətbiqi Sistem Analizi İnstitutunun filialı (“fikir fabriki”) kimi yaradılmış və fəaliyyət göstərmişdir. 17 il onun direktoru akademik D.M. Qvişiani (SSRİ-nin Baş naziri A.N. Kosiginin kürəkəni) olmuşdur. 1992-ci ildən yeni ad altında – REA-nın Sistem analizi institutu kimi tanınır. Bir sıra tanınmış şəxslər (B. Berezovski, P. Aven, Y. Qaydar, V. Danilov-Danilyan, A. Jukov, M. Zurabov, L. Kantoroviç, B. Milner, N. Svanidze, S. Şatalin və b.) vaxtilə məhz Sistem Tədqiqatları İnstitutunda çalışmışlar.

Mürəkkəb sistemlərlə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş ümumi idraki arsenalda multi-

dissiplinarlıq bir “hissə”dir, “tam”ın özü deyil. Bəs, bu “tam” daha nəyə, hansı digər vacib “hissə”lərə ehtiyaclıdır? Burada vacibliyi təbii və qanunauyğun sayılan bütün tərkib “hissə”lərin üzərində dayanmaq mümkün olmadığından, yalnız birinə - “tam”ın nüvəsini, hətta deyərdim ki, mahiyyətini müəyyənləşdirən fenomenə - **FƏLSƏFƏYƏ** diqqəti çəkmək istərdim. Fəlsəfənin müəyyənediciliyini və ona xüsusi diqqətin vacibliyini nədə görürəm?

Birincisi, ümumbəşəri problemlər, ilk növbədə, elə təyinatına və missiyasına uyğun olaraq universal təbiətli, integrativ gücə və ümumiləşdirmə qabiliyyətinə qadir fəlsəfənin maraq və tədqiqat obyektidir.

İkincisi, nəzərə alsaq ki, bir-biri ilə çarpazlaşan yuxarıda işarələdiyim ümumdünya problemlərinin həlli, ilk öncə, dalana dirənmiş **RUH**-un yenidən özünü tapması və dirçəlişi ilə bağlıdır, fəlsəfənin əvəzolunmaz rolu daha aydın dərk olunur. Belə ki, məhz fəlsəfə ruhun intibahını təmin edə biləcək elmi refleksiya zirvəsidir və bu həqiqəti də tarixin özü dəfələrlə təsdiqləyib. Qüdrətli fəlsəfə olmayan məkanda ruhun sönməsi və ardınca mənəviyyatın, insani dəyərlərin aşınması qaçılmazdır.

Üçüncüsü, bir halda ki, həmin problemlərin başlıca hədəfi bu gün və gələcək üçün yeni nizam, qayda-qanun yaratmaqdır, deməli, yəni də fəlsəfənin fəal müdaxiləsi və iştiraki ləbəddür, çünki nizamıyaradıcılıq, birgəfəaliyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq, həyatın bütün sahələri üzrə rəsonal tarazlığa və səmərəli əməkdaşlığa əsas yaradan “ölçü”nü tanımaq-aşılmaq, bu “ölçü”nü təfəkkürün və əməlin tənzimləyicisinə çevirmək bilavasitə fəlsəfənin missiyasıdır.

Nəhayət, **dördüncüsü**, yalnız fəlsəfə dünyə problemlərinin həllinə yönəlmiş ümumelmi səyləri, multidissiplinar cəhdləri vahid və məhsuldar məcrada birləşdirə, elmlər və bütün digər aktorlar arasında yaradıcı mübadiləni, dialoqu, qarşılıqlı bəhrə verən əməkdaşlığı yüksək səviyyədə təmin edə bilər. İstər nəzəri işlərdə, istərsə də praktiki fəaliyyətdə “ümumi məxrəc”ə aparan yol fəlsəfədən keçir. Ali hədəflərə istiqamətlənmiş integrallaşdırma gücü və səriştəsi məhz fəlsəfəyə məxsusdur. Sual yaranır: yaxşı, konkret olaraq, hansı fəlsəfədən

söhbət gedir? Bu fəlsəfənin şərtləri, məzmun-mahiyyəti, ideya və prinsiplər sistemi nədən ibarətdir? Ona, təyinatına uyğun olaraq, həm şah əzəməti, həm də icraçılıq sərrastlığı verən nədir? Bu suallara keçən əsrin 80-ci illərindən üzü bəri öz məqalə və kitablarımda münasibətimini bildirməyə çalışmışam, daha doğrusu, onları cavablandırmaq cəhdində olmuşam. Bu məqsədlə, şərti olaraq, “**postneoklassik fəlsəfə**” adlandırdığım fenomenin zəruri tərkib hissələrini, idraki daşıyıcılarını, təfəkkürü əsaslarını, ideya və prinsiplər sistemini bacardığım qədər işləmişəm. Qısaca deyim ki, söhbət mürəkkəb sistemlər nəzəriyyəsi və mürəkkəblik fəlsəfəsi üzərində qaynaqlanan, tənqidi-sinergetik təfəkkürlə silahlanmış yeni (postneoklassik) fəlsəfədən gedir. O fəlsəfədən ki, onun inşası konkret şərtlər daxilində həyata keçirilir.

Bu şərtlər sisteminin məğzini isə, fikrimcə, aşağıdakılar təşkil edir:

- konkret tarixi səciyyə daşıyan təkcə, xüsusi və ümumi xarakterli göstəricilərin, imkan və zərurətlərin nəzərə alınması, başqa sözlə desək, xəyalpərəstlikdən uzaq real gerçəkliyə adekvat, mütənasib münasibətin gözlənilməsi;
- bəşəriyyətin keçdiyi təkamül yolunun hər bir mərhələsinə sayğılı və dözümlü münasibətin göstərilməsi, tarixi inkişaf mərhələlərinin siyasi konyukturadan, keçici maraqlardan uzaq, doğru-düzgün qiymətləndirilməsi və dəyərləndirilməsi;
- dini və etnik birliklərin, xalqların və millətlərin tarixinə, özünəməxsus varlığına, mədəni irsinə, tarixi yaddaş koduna həssaslıq, nəzəri və əməli fəaliyyətdə bu fenomenlərlə hesablaşmaq;
- bəşəri tərəqqi və ictimai ədalət amalından qaynaqlanan insan ləyaqətinə və şəxsiyyət suverenliyinə hörmət hissinin yüksək tutulması, aksioloji imperativlərin ödənilməsi;
- sağlamlaşdırıcı birgəyaşayış və birgəfəaliyyət mədəniyyətinin mahiyyətindən irəli gələn tələblərin, ölçü və meyarların təmin olunması;
- məntiq və zəka gücündən istifadə, zəmanə ilə ayaqlaşan rəsonallıq və elmilik, əqli-idraki suverenliyin yüksək tutulması;
- xəyalpərəstlikdən və ifrat tərəflilikdən uzaq durmaq, idraki və əməli-praktiki fəaliyyət

yətdə reallığın yaradıcı və sağlamlaşdırıcı davamı kimi çıxış etmək, pozitiv sinergizmə və “yumşaq hesablamalar”a üstünlük vermək;

- dünya miqyasında fəzilətlərin tərəqqisinə xidmət edən sinergetik başlanğıcların (ocacqların) qidalanmasına və özünü-təşkil qabiliyyətlərinin güclənməsinə yardımçı olan, mənəvi dəyərlərin və ədalətin qərarlaşmasına yol açan düşüncə tərzinin, təfəkkür üslubunun formalaşdırılması;

- (neo)liberalizm, sosial-demokratiya, (neo)konservatizm, sosializm, demokratiya, avtoritarizm, etatizm, pragmatizm, pozitivizm, ekzistensializm, marksizm, strukturalizm, postmodernizm və sair ideya-siyasi, ideoloji, sosial-fəlsəfi cərəyan və konsepsiyaların rolunu mütləqləşdirməmək, əksinə, hansısa “izm”lərə münasibətdə rasionallıq tələblərindən irəli gələn sərbəstliyi gözləmək, ontoloji varlığı qnoseologiyanın girovuna çevirməmək;

- ümumiyyətlə, qnoseologiyanın ontologiya ilə münasibətində yumşaq, bir-birini rəv-nəqləndirən əlaqə və nisbətlərə üstünlük vermək, təfəkkür – gerçəklik, şüur – varlıq, subyekt – obyekt əlaqə və nisbətlərində mümkün qədər uzlaşmaya, adekvatlığa və identikliyə nail olmaq;

- qnoseologiyanın zəruri tələb və imperativləri pozitiv-sağlamlaşdırıcı dəyərlər aşılایan, insanın şüurlu varlıq kimi statusunu yüksəldən aksiologiyanın tələb və çərçivələri ilə sərhədlənməli, “yumşaq güc” rolunda çıxış etməli.

Bu şərtlər, eyni zamanda, yeni – funksional və evristik epistemologiyanın səciyyəvi xüsusiyyətləridir ki, bunu da, müvafiq olaraq, **postneoklassik epistemologiya** adlandırıram. Söhbət elə bir epistemoloji sistemdən gedir ki, aparıcı elmi-koqnitiv paradiqma, kreativlik mənbəyi, emerdjentliyə qadir bilik rolunda çıxış edir və məzmun-mahiyyət tutumu etibarilə özündə metodoloji, qnoseoloji, ontoloji və aksioloji təfərrüatları, hədəf və vəzifələri, tələb və vasitələri, habelə, müvafiq leksika və prosedurları ehtiva edir.

Ən başlıca şərt-amal isə ondan ibarətdir ki, dünyanın rekonstruksiyası və yenidən formatlaşdırılmasının mühüm vasitəsi kimi postneoklassik fəlsəfə və onun epistemoloji sistemi bə-

şəriyyəti “inteqrallaşmayan” (hesablanmayan) fenomenlər qarşısında aciz qoymasın, idraki gücsüzlüyü hər hansı “universalilər”ə, mistik və transsendent obrazlara, ehkamlara istinadlarla ört-basdır etməsin, onsuz da artıq dərəcədə şübhəli, qeyri-müəyyən və problematik olan situasiyanı bir daha mürəkkəbləşdirməsin, mövcud duruma pozitiv nəticələrlə yekunlaşa biləcək inkişaf yönümü və stimulu, təkamül düstur-formulu versin və bu istiqamətdə yararlı, məhsuldar üsul və yanaşmalar, işlək mexanizmlər təklif edib irəli sürsün.

Göründüyü kimi, postneoklassik fəlsəfə öz amal-məqsədi və idraki təfərrüatları baxımından həm klassik **fəlsəfi pragmatizmlə**, həm də **pozitivizmlə** müqayisədə xeyli dərəcədə ümumi və oxşar cəhətlərə malikdir. Postneoklassik fəlsəfənin bunlardan əsas fərqi elmi daşıyıcılar cəhətdən daha müasir, zəngin, işlək və məhsuldar olmasında, əqli-intellektual və aksioloji müddəalara, insani determinatlara, Əxlaq və Zəka tələblərinə daha çox önəm verməsindədir. Belə də deyə bilərik: tarixi təkamül və mahiyyəti baxımdan postneoklassik fəlsəfə həm pozitivizmin, həm də fəlsəfi pragmatizmin bir-birilə dialektik təsir və əlaqədə olan sinergetik fəaliyyətlərinin təbii-tarixi məhsuludur.

Postneoklassikada hiss, duyğu, təsəvvür, inam, əməl, ağıl, fəhm, intellekt daha dərin və məzmunlu qarşılıqlı münasibətlərdədir – birinin avtonomluğu digərlərinin funksional tələbləri ilə hesablaşır, belə ki, səlahiyyətlər bölgüsü üzvi vahidliyin ödənilməsi ilə şərtlənir. Burada biliyin əhəmiyyəti, başlıca olaraq, onun sanogen (sağlamlaşdırıcı) praktiki nəticələri ilə müəyyənləşir, mütərəqqi perspektivin aydınlaşmasına və reallaşmasına verdiyi töhfə ilə ortaya çıxır. Danılmaz faktdır: biz tez-tez ictimai tərəqqidən, elmi-texniki-texnoloji uğurlardan danışırıq, hətta vaxtaşırı Qurana istinad edərək “alim öldüsə, aləm öldü” deyirik, ancaq bütün bunların **nələrin** hesabına mümkün olduğu və başa gəldiyi haqda az düşünerük. Həm də yetərinə və məqsədyönlü çalışmırıq, fədakarlıq göstərmirik! Fərdi və kollektiv yaşam tərzində onilliklər boyunca formalaşmış “komfort zonası”ndan çıxmağı qarşımıza bir məqsəd kimi qoymuruq, iradə və ağıl nümayiş

etdirib problemlərin həllinə girişmirik, ağır zəhmət hesabına başa gələn zəruri işləri görmürük. Addımbaşı, çətinliklərlə qarşılaşan kimi, asan, lakin aldadıcı və uğursuz yolun yolçusu oluruq. Elmin və onun üzərində pərvazlanan rasionallıqla, daim inkişaf posesində olan Həqiqətlə deyil, müqəvvalığında, invariantlığında sementləşmiş, sümükləşmiş ehkamlarla dostluq edirik. Ehkamların, əsatirlərin, xəyal-pərəstliyin hökmranlığı şəraitində isə professional milli fəlsəfə boğulur, tükənir, qol-budaq açma bilmir. Elə həm də bu səbəblər ucbatındandır ki, dünya elminin və fəlsəfəsinin möhtəşəm 0-60-70-80-90-cı illəri, o dövrün görkəmli zəka sahiblərinin (Con Neysbit, Elvin Toffler, Heidi Toffler, Gary S. Becker, Tomas Fridman, Duqlas Mak-Qreqor, Mark Porat, Deniel Bell, Stiven Djobs, Morris Yanovits, Kolin Norman, Con Herbers, Maykl Armstrong və b.) yaradıcılığı indinin özündə də “xam torpaq” olaraq öyrənilməmiş, dərk edilməmiş qalır. Özümüzə hesabat verməliyik ki, məhz bu şəxsiyyətlərin istedadı və zəhməti sayəsində bəşəriyyət postindustrial, informasiya cəmiyyətlər səviyyəsinə yüksəlib, elmi-texniki-texnoloji zirvələri fəth edib, intellektual resursların idarə olunması sahəsində misilsiz uğurlar qazanıb. Fikrimcə, məsələn, Con Neysbit, Elvin Toffler və Nobel mükafatı laureatı Gary S. Beckerin orijinal, parlaq ideyalarla zəngin, olduqca əhəmiyyətli, dünya best-sellerinə çevrilmiş əsərlərini (9, 10, 11) dərin-dən əxz etmədən, çətin ki, etibarlı bugününümüzü və xoş gələcəyimizi quraq, kamil ictimai təşkilatlanmaya və idarəetməyə nail olaq. Eynilə, vacibdir ki, son onillikdə xüsusi təsir gücünə malik məşhur əsərlərlə yaxından tanış olaq, gələcəyə baxış konsepsiyalarımızda, məsələn, Ümumdünya İqtisadi Forumun təsisçisi və prezidenti Klaus Şvab kimi müəlliflərin silsilə yazılarına, onların işıqlandırdıqları fikirlərə ciddi diqqət yetirək (12). Rifaha, gücə, ümummilli sərvətə, xoşbəxt gələcəyə aparan yol, mütləq və danılmaz olaraq, fəvqəl bilikdən, sərrast-intensiv təfəkkürdən, mütərəqqi dünyagörüşündən keçir!

Bir daha vurğulayıram: bütün “nələr” və “necə”lərin cavablandırılmasının başında fəlsəfə durur. Zəmanə ilə ayaqlaşan, bəşəri çağırışlara hazır professional fəlsəfə varsa, deməli,

professional işlək epistemologiya, təbiətə, cəmiyyətə, dünyaya münasibətdə yüksək şüur süzgəcindən keçmiş, daxilən bütövləşmiş və kamilləşmiş idraki silah var. Professional, zəmanənin tələblərinə cavab verən fəlsəfə varsa, deməli, bütün elmlərin (riyaziyyat, fizika və kimyadan tutmuş tarix, psixologiya və pedaqogikaya kimi) ata-anası, qayğıkeş himayədarı var və bu elmlər yetim deyillər. Təsadüfi demirlər ki, fəlsəfə həm elmlərin şahı, həm də himayədarı və xidmətçisidir. Professional fəlsəfə müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən hansısa bölgədə, arealda, cəmiyyətdə tənəzzülə uğrayırsa, gücünü və təsirini itirirsə, şübhəsiz, bu coğrafiyada qanəedici idarəçilikdən, ümidləri doğruldan hakimiyyət sisteminə, xalqın və fərdin təminatlı suverenliyindən, dolğun inkişafından danışmaq əbəsdir. Uzun müddət, bəlkə də, professional fəlsəfəsiz yaşamaq olar, ancaq çox yazıq, rəzil gündə!

Əgər vaxtilə böyük mütəfəkkirlər – Çarlz Pirs, Uilyam Ceyms, Con Dyui – fəlsəfi pragmatizm vasitəsilə ruhun sıçrayışlı dirçəlişinə, insani səylərin səfərbərliyinə və ABŞ-ın möhtəşəmlik qazanmasına, onun danılmaz elmi-texniki-texnoloji inkişafına və siyasi, sosial-iqtisadi qüdrətinə yardımçı olmuşdularsa, çox istərdim ki, bizim tərəfimizdən inşa edilən postneoklassik milli fəlsəfə də lokal, regional və ümumbəşəri miqyaslarda ali hədəflərə çatmaqda insanlara, xalqlara və dövlətlərə təsirli dəstək, etibarlı yardımçı olsun! Mütərəqqi ideallara doğru hərəkətdə kamil, işlək fəlsəfənin olması ən mühüm, zəruri şərtidir, milli suverenliyin və qüdrətli dövlətçiliyin tələbidir.

Bəşəriyyət yeni bir pragmatik fəlsəfəyə, qlobal sinergizmə və özünütəşkilatlandırmaya rəvac verən meqatrendə ehtiyaclıdır! Bu ehtiyacın ödənilməsi naminə biz, millət olaraq, öz töhfəmizi verə bilərik və verməliyik! Fəlakət ssenarilərini durduracaq, kleptokratiya həmlələrinə son qoyacaq, bəşəriyyətin Xeyir niyyətlər üzrə yönləndirilməsini təmin edəcək Ədalətli Nizamın yollarının, üsul və vasitələrinin tapılması, formalaşması istiqamətində yorulmadan çalışmalı, araşdırmalar aparmalıyıq. Bu, həm də, bizim “**zəka suverenliyi**”mizin təsdiqi deməkdir. Zəka suverenliyi isə dövlət,

xalq, millət, şəxsiyyət suverenliklərini şərtləndirən mühüm atribut və zəmindir. Biz də, bütün imkan və resursları səfərbər edərək, çalışmalıyıq ki, bəşəriyyət bu gün fəaliyyətdə olan “geosiyasi realizm”in total hökmranlığından azad olsun. O “geosiyasi realizm”dən ki, mahiyyətcə sosial darvinizmin ən eybəcər və qlobal miqyaslı formasıdır (13).

Yeri gəlmişkən, bir mühüm məqamı vurğulamaq istərdim. “Geosiyasi realizm”dən xilas olmaq, hər şeydən öncə müasirliklə səsleşən və qanededici perspektivə xidmət edə biləcək professsional fəlsəfə ilə bağlıdır, lakin bu fəlsəfənin ətə-qana dolması yalnız Qərb fəlsəfi irsinə müraciət etməklə mümkün deyil. Əksinə, bu fəlsəfi arealla məhdudlaşmaq xeyirdən çox, ziyan gətirə bilər. Vərdiş etdiyimiz ziyanverici çərçivələr götürülməli, qəliblər sındırılmalıdır. Bu gün zəruridir ki, fəlsəfə (öz pozitiv inkişafı, qlobal və ictimai-praktiki əhəmiyyəti, məhsuldarlığı baxımından) son əsrlər boyunca formalaşmış qərpbərəstliyə, avropasentrizmə tənqidi yanaşsın, qüsurları göz qabağında olan bəzi idraki refleksiya elementlərindən azad olsun, mədəniyyətliyi və sivilliyi, zəka qüdrətini və alicənablığını artıran mənbələri yalnız Avropa və Amerika məkanında axtarmasın, insani-bəşəri cəhətdən hədsiz dərəcədə qeyri-qənaətbəxş olan, nifrət və aqressiya, özgüləşmə və ayrı-seçkilik, fraqmentləşmə və dikretləşmə toxumu səpən postmodernizmi, ifrat feminizmi və genderizmi özünə bayraq etməsin!

Birmənalı vurğulayıram: hal-hazırda dəbdə olan və bizlərdən də bəzi yazıçı və filosofların arxasınca süründüyü (guya, müasirlik və qabaqcıl mədəniyyətliklik naminə!) postmodernizmin nəinki müasir dünyanın integrasiyasına bir maneədir, o, doğurduğu öz destruktiv hadisə və prosesləri ilə cəmiyyətləri, xalqları içindən parçalayır, əsrlər boyu formalaşmış insani bağlantıları, birgəyaşayış ənənələrini, sosial institutları dağıdır. Biz artıq arzu olunan inteqrallaşmanı, birləşməni yalnız müasir Avropa simasında görüb reallaşdırma bilmərik. Belə “vahidləşmə” yalnız aldanmış “ağılın” doğurduğu təsəvvüdə, xəyallarda yaşaya bilər, iri kapitalla, pul-gəlir ideologiyasına, istismarçılıq və istehlakçılıq nəfsinə, “parçala – hökm sür” düsturuna xidmət edər, necə ki də edir! Bunun

adını qloballaşma, müasir dünyanın mövcudluq üsulu qoya bilərlər, ancaq bu, qlobal tələnin, fəndgirliyin, hiylənin mahiyyətini heç də dəyişmir. Mənfurluq mənfurluğunda qalır!

İnsana, xalqlara və onların suverenliyinə birbaşa zərbə endirən, ölkələrə divan tutan bu məkrli trendə, qlobal təsirli iblislər beyninin bu layihəsinə demokratiya, insan haqları, liberal dəyərlər adı altında müəyyən bəzək-düzək də verərlər, konservatizmə neoliberalizm də qatarlar, ömür boyu iri kapitalın qulluğunda dayanmış sosial-demokratiyaya yeni nəfəsliklər də açarlar, daxilən tamamilə haqqa-ədalətə, insafa-mürvətə yad olanlardan dəstə-dəstə hacılar, möminlər elektoratu da təşkil edərlər – təki üfunəti bütün dünyanı basmış istismarçı qlobal kapitalizm qorunsun, bədbəxt edilmiş adamlar, xalqlar, ölkələr hesabına bir ovuc imtiyazlı şarlatanların çoxdan həddləri keçmiş fi-ravanlığı təmin edilsin. Bir sözlə, bəşəriyyət başqa alternativə ehtiyaclıdır və müasir fəlsəfə bu məsələdə öz gücünü ortaya qoymalı, optimal çıxış yollarını göstərməlidir.

Mən başqa alternativ zərurətini vurğulamaqla heç də tamamilə Qərb fəlsəfi-mədəni irsinə aid zəngin və dəyərli xəzinənin kənara atılmasını nəzərdə tutmuram. Əksinə, bütövlükdə Qərb fəlsəfi-mədəni ənənəsindən bacarıqla bəhrələnməyi vacib bilirəm. Söhbət qlobal kapitalizmin, məkrli transmilli korporasiyalar şəbəkəsinin humanizmlə hesablaşmayan, bəşəri vahidliyi içindən dağıdan, dünya xalqlarını amansız istismara məruz qoyan, qütbləşməni dərinləşdirən trendinə aludə olmamaqdan, bu mənfur gediş düsturuna-formuluna qarşı əməli iş aparıb, optimal yol seçməkdən, ədalətə və birgəyaşayış mədəniyyətinə qol-qanad verən alternativ trend üzrə hərəkət etməkdən gedir. Elə bir işlək konsepsiyadan ki, beynəlxalq münasibətlər sistemə yeni nəfəs, yeni alqoritm gətirərək bütün xalqlar, ölkələr üçün mövcudluq və tərəqqi mənbəyi olsun, bəşəriyyətin yüksək nizamlı və ədalətli vahidliyi ideyasına xidmət etsin.

Bu kontekstdə düşünərkən və yaranmış real situasiyanı nəzərdən keçirərkən hesab edirəm ki, yaxşı alternativ nümunəsi kimi Çin Xalq Respublikasının ali rəhbərliyi tərəfindən irəli sürülmüş Yeni İpək Yolu layihəsini göstər-

mək olar. Çinin “Bir kəmər – bir yol” konsepsiyası bütün xalqlar və dövlətlər üçün yeni şanslar yaradır, onlara layiqli yaşamaq və inkişaf etmək imkanı verir. Bu layihə beynəlxalq münasibətlərin sağlam düşüncə və sinergetik əməl birliyi əsasında tam yeni bir modelidir ki, köhnə dünya durumuna xas olan geosiyasi, iqtisadi-ticari, etno-milli, dini-mədəni qarşıdurmaların, münaqişə və lokal müharibələrin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Layihənin fəlsəfi-etik, mənəvi-mədəni imperativlərindən, elmi-texniki və texnoloji üstünlüklərindən, maddi-maliyyə təminatının etibarlı olmasından çıxış edərək, artıq indidən əhəmiyyətli uğurdan, alınacaq nəticələrin məhsuldarlığından danışmaq olar. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın belə bir mühüm və perspektivli layihədə yaxından iştirakı olduqca vacibdir. Bu iştirak, həm də, ölkəmizin öz özəl meqatrendini müəyyənlişdirməkdə və təkmilləşdirməkdə əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bu mənada da milli fəlsəfəmizin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bir çox ciddi məsələlər ortaya çıxır ki, onların qaneedicisi həlli fəlsəfəsiz mümkün deyil. İnteqrasiya məqsədi daşıyan layihə elə ilk növbədə integrativ funksiya daşıyan fəlsəfənin idrak obyektidir olmalıdır.

Qeyd edirəm ki, “Yeni İpək Yolu” ideyası keçən əsrin 90-ı illərinin ortasından başlayaraq Beynəlxalq Şiller İnstitutu (1984-cü ildə yaradılıb) tərəfindən gündəmə gətirilib. Məhz həmin qurum Çinin siyasi və iqtisadi dairələri ilə sıx əməkdaşlığı əsasında bu ideyanı inkişaf etdirib və kifayət qədər irəli aparıb. Bu işdə iki tanınmış alimin – Lindon Laruş və onun həyat yoldaşı, silahdaşı Helqa Tsepp-Laruşun böyük rolu olub. Hal-hazırda Helqa Tsepp-Laruş həmin İnstitutun direktorudur və əhəmiyyətli fəaliyyətini davam etdirməkdədir.

Beynəlxalq Şiller İnstitutunun işləyib irəli sürdüyü məhsuldar “fiziki iqtisadiyyat konsepsiyası” hal-hazırda həyata keçirilən Yeni İpək Yolu layihəsinin nüvəsini təşkil edir. Bu konsepsiyanın özü müharibə və dağıntılara, xalqların amansız istismarına, ayrı-ayrı ölkələrin

məhvinə rəvac verib, yol açan spekulativ maliyyə imperiyasına, totalitar kapitalizmə qarşı olan bir ümidverici alternativdir. Düşünürəm ki, yalnız belə alternativ konsepsiya və trendlər hesabına Britaniyanın BP kimi şirkətinin istismarçı fəaliyyətinə, Siti və Uoll-strit hökmdarlığına son qoymaq olar. Qarabağ probleminin, ümumiyyətlə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam həllini də mən bu məcrada görürəm. Azərbaycana qarşı yapılan məkrli siyasətin, Ermənistanı edilən himayədarlığın, hər cür dəstəyin başında da məhz transmilli korporasiyalarla birgə qurulan sirli-gizli fəaliyyət durur. Və çox vaxt bu fəaliyyətin həqiqi təşəbbüskarları və təşkilatçıları gizlədilir, bizə məlum olmur, belə ki, ünvanlar və müəlliflər ustalıqla ört-basdır edilir, dəyişdirilir, tamam başqa, aldadıcı və yayındırıcı mənbələr, güclər ictimaiyyətə göstərilir. Bəzi hallarda qurulan tələlər, həyata keçirilən həmlələr hansısa başqa xalqların adından edilir. Bununla da, üstəlik, xalqlar arasında əlavə düşmənçilik toxumu da səpə bilirlər. Bununla dünya xalqlarını özlərindən asılı vəziyyətdə, təhdid və basqı altında saxlayırlar. Bu kontekstə düşünərkən, mən gözüyumlu surətdə, heç bir incəlikləri nəzərə almadan, Avropaya inteqrasiyadan danışmağı, sadəcə, gerizəkahlıq, fəlsəfi-siyasi nadanlıq əlaməti kimi qiymətləndirirəm. Milli fəlsəfəmiz, apardığımız siyasətə zəmin olaraq, bu barədə də ciddi düşünməli, öz töhfəsini verməlidir.

Ümumiyyətlə, Böyük Tarixin belə bir “fokuslaşma nöqtəsi”ndə gələcəyə layiqli irəliləyiş imkanını o xalqlar qazanacaqlar ki, haqqın və ədalətin təntənəsi naminə mübarizə aparan Zəkanın möhtəşəmlik, qüdrət və əzəmət qazanmasında onların öz əvəzsiz töhfəsi, rolu və yeri olacaqdır. Yaradıcı və məhsuldar əməli işin önündə güclü Zəkanın, deməli, qüdrətli Fəlsəfənin olması, vacibliyi danılmaz həqiqətdir. Ümumiyyətlə, vurğulayım ki, **Həqiqət yalnız Haqq yolunda olanların üzünə açılır.** Sınaqlardan çıxmış bu fikrin müəllifləri peyğəmbərlər, böyük mütəfəkkirlər, dünya duhaları olmuşlar.

Ədəbiyyat

1. Bax.: Abbasov Ə.F. Zəmanəmiz və fəlsəfəmiz // “Azərbaycan” qəzeti, 7 iyun, 2009, s. -7
2. Ətraflı bax.: Abbasov Ə.F, Ön söz // Milli fəlsəfə. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2019, s. 11-19.
3. Məmməd zadə İ. R. Bir daha fəlsəfə haqqında: Müasir yanaşmalar. Təmayüllər, Perspektivlər. Bakı: “Təknur”.2012, s. 7.
4. Yenə orada, s. 7.
5. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq, Bakı: “Elm və təhsil”. 2022, s. 28-89, 10-206.
6. Абасов А.С. Проблемы национальной философии Азербайджана // Проблемы восточной философии. 2022, № 26, с. 11-27.
7. Abbasov Ə.F. İdarəetmənin sinergetik fəlsəfəsi: yeni dialoq naminə. Bakı; “MBN” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2006, s. 167-186.
8. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура. Москва: Праксис, 2004.
9. Məsələn: Нейсбит Д. Мегатренды / Пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак». 2003.
10. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Пер. с англ. – М.: «Издательство АСТ». 2004.
11. Гэри С. Беккер. Избранные труды по экономической теории: Человеческое поведение / Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ. 2003.
12. Клаус Шваб. Четвёртая промышленная революция /Пер. с англ. – М.: «Эксмо». 2016.
13. Abbasov Ə.F. Yeni dünya nizamı: siyasət və idarəetmə. B.: “Zərdabi Nəşr”. 2019, s. 2-120.

Rəyçi:

Göndərilib: 02.05.2023

f.e.d, professor Əli Abasov

Qəbul edilib: 08.05.2023